

ادعای فورس‌ماژور براساس کووید-۱۹ در قراردادهای فروش ال.ان.جی*

زهرا دهقان

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

منصور امینی**

دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

ظهور و گسترش جهانی ویروس کرونا با نام رمز کووید-۱۹، یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها در روزگار ماست. همه‌گیری این بیماری سبب ایجاد مشکلاتی در حوزه‌های قراردادی مختلف گردیده است. یکی از این حوزه‌ها، بخش انرژی و قراردادهای خرید و فروش ال.ان.جی است که به دنبال اقدامات مهارکننده دولت‌های مختلف با کاهش تقاضا و افزایش نگرانی‌هایی درباره اجرای تعهدات شده‌اند. این مشکلات باعث شد طرفین قرارداد به بندهای فورس‌ماژور متوسل گردند. درباره این‌که آیا کووید-۱۹ فورس‌ماژور شمرده می‌شود یا خیر، دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد؛ در نگاه اول، به نظر می‌رسد این بیماری و پیامدهای آن می‌تواند در قامت یک فورس‌ماژور ظاهر شود و معیارهای آن را برآورده کند، اما وجود اصولی مانند اصل تقاضای قراردادهای وجود ظرفیت‌هایی مانند شرط دریافت یا پرداخت و انحراف مقصد در قراردادهای فروش ال.ان.جی می‌تواند به مدیریت پیامدهای این ویروس بینجامد و طرح ادعای فورس‌ماژور را در این قراردادهای با چالش روبه‌رو سازد.

واژگان کلیدی: شرط انحراف، شرط دریافت یا پرداخت، فورس‌ماژور، قرارداد فروش ال.ان.جی، قرنطینه، کووید-۱۹.

* مقاله مستخرج از رساله با عنوان «ارزیابی شرط بازنگری قیمت در قراردادهای فروش گاز در پرتو رویه داور» می‌باشد.

Email: m_amin@sbu.ac.ir

** نویسنده مسئول

تاریخ دریافت: ۲۶ آبان ۱۴۰۰، تاریخ تصویب: ۱۹ دی ۱۴۰۱

مقدمه

ظهور بیماری کووید-۱۹ و سرعت گسترش آن، تأثیر منفی وسیعی بر همه صنایع و بخش‌های تجاری و اقتصادی در تمام جهان داشته است. نیاز به مهار کووید-۱۹، دولت‌ها را بر آن داشت تا با وضع قوانین، مقررات و اقدامات محدودکننده‌ای مبنی بر تعطیلی شهرها، کارخانه‌ها و بنادر در پی مقابله با آثار این ویروس برآیند که در سطح کلان اقتصادی، تجارت بین‌المللی را به طرز چشمگیری محدود و تجار و فعالان اقتصادی را با ناتوانی یا موانع شدید در اجرای قراردادهای خود روبه‌رو ساخت. در بخش انرژی به دلیل تقاضای کم پس از اقدامات مهارکننده دولت‌های مختلف در سراسر جهان، قیمت نفت خام در سال ۲۰۲۰ به زیر صفر دلار کاهش یافت. این موارد، نگرانی‌ها را درباره اجرای قراردادهای، به‌ویژه در بخش تأمین نفت و گاز و عرضه ال.ان.جی افزایش داد و طرفین این قراردادهای را به استفاده از بندهای فورس‌ماژور موجود در قراردادهای تشویق کرد. آشفتگی بازارهای جهانی کالا در حالی افزایش یافت که در اوایل فوریه ۲۰۲۰ که دولت چین با تعطیلی بخش‌های وسیعی از کشور و محدود کردن سفرها، زنجیره‌های عرضه و تقاضا را مختل کرده بود، بزرگ‌ترین خریدار ال.ان.جی چین، یعنی شرکت ملی نفت ساحلی چین،^۲ در اقدامی قابل توجه به تأمین‌کنندگان خود، از جمله توتال‌سا^۳ و رویال داج‌شل‌پی‌ال‌سی^۴، اعلام کرد به دلیل شیوع ویروس کرونا به برخی از قراردادهای عمل نخواهد کرد و برخی از محموله‌های ال.ان.جی را تحویل نخواهد گرفت؛ زیرا این ویروس و محدودیت‌ها و قرنطینه‌های اجرا شده، توانایی واردات سوخت را محدود کرده است (Ason & Meidan, 2020: 5). این، یکی از نخستین موارد شناخته‌شده استناد به بند فورس‌ماژور است. به دنبال آن، در ۵ مارس ۲۰۲۰، روترز گزارش داد که پتروچینا^۵ نیز به تأمین‌کنندگان گاز لوله‌کشی شده و دست‌کم یک تأمین‌کننده ال.ان.جی خود، اختاریه‌های فورس‌ماژور ابلاغ کرده است. این حرکت با گواهی‌نامه‌های فورس‌ماژور صادر شده توسط کمیسیون تقویت تجارت بین‌المللی چین^۶ پشتیبانی شد و موجب استناد به فورس‌ماژور توسط تعداد دیگری از تأمین‌کنندگان و خریداران ال.ان.جی گردید؛ اگرچه از ترس ایجاد ادعاهای فورس‌ماژور بیشتر، هنوز به طور رسمی توسط فروشندگان تأیید نشده است (Liang, 2020).

از این رو، پژوهش پیش‌رو در پی پاسخ به این پرسش است که با توجه به پیامدهایی که ویروس کرونا بر تمام فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی بشر داشته است، آیا می‌تواند در

1. COVID-19
2. China National Offshore Oil Corp (CNOOC)
3. Total SA
4. Royal Dutch Shell PLC
5. PetroChina
6. China Council for the Promotion of International Trade (“CCPIT”).

قراردادهای فروش ال.ان.جی به‌عنوان فورس‌ماژور تلقی گردد؟ به نظر می‌رسد با توجه به تفاوت‌هایی که در نحوه تنظیم و مفاد هر قرارداد وجود دارد و با توجه به اقدامات و رویه‌های گوناگونی که دولت‌های مختلف حسب شرایط خود در پیش گرفته‌اند، نمی‌توان به این پرسش به نحو قاطع و مطلق پاسخ داد و در نتیجه پاسخ می‌تواند از قراردادی به قرارداد دیگر و از مکانی به مکان دیگر متفاوت باشد. اما آنچه مسلم است این‌که با توجه به آثاری که فورس‌ماژور می‌تواند درباره خاتمه دادن روابط قراردادی داشته باشد، باید تا حد امکان در پذیرش آن محتاط بود و از تفسیر موسع در این زمینه خودداری کرد.

برای تبیین موضوع، ابتدا تعریف و ویژگی‌های فورس‌ماژور و سپس استدلالاتی درباره ظرفیت و نتایج پذیرش آن به‌عنوان فورس‌ماژور مطرح و سرانجام با بیان نتیجه، تلاش می‌گردد چشم‌انداز روشنی در این باره ارائه گردد.

۱. مفهوم فورس‌ماژور

۱.۱. مفهوم فورس‌ماژور در نظام‌های حقوقی

فورس‌ماژور که گاهی در انگلیسی به «عمل خدا» یا «نیروی برتر» ترجمه می‌شود، ریشه در حقوق رُم دارد. این مفهوم بعداً توسط کشورهای حقوق نوشته پذیرفته شد. در حوزه‌های قضایی حقوق نوشته، فورس‌ماژور رویدادی خارجی، غیرقابل پیش‌بینی و گریزناپذیر است که پس از انعقاد قرارداد رخ می‌دهد و اجرای تعهدات قراردادی را به صورت موقت یا دائم ناممکن می‌سازد؛ به گونه‌ای که متعهد امکان ایفای تعهدات خود را از دست می‌دهد. فورس‌ماژور در این حوزه، ابزاری قانونی است که حتی در صورت نبود یک شرط صریح قراردادی، متعهد را از هرگونه مسئولیت درباره عدم اجرای تعهد معذور می‌دارد (Katsivela, 2015: 101).

در سال ۲۰۱۶ قانون‌گذار فرانسه در ماده ۱۲۱۸ با ارائه تعریف دقیقی از فورس‌ماژور بیان کرد: «در امور قراردادی، زمانی فورس‌ماژور وجود دارد که واقعه‌ای خارج از کنترل متعهد که در زمان انعقاد قرارداد به طور منطقی قابل پیش‌بینی نبوده است و اجتناب از آثار آن با اقدامات مقتضی ممکن نیست، مانع از انجام تعهد توسط متعهد شود. اگر عدم امکان، موقت باشد، اجرای تعهد معلق می‌شود و اگر دائمی باشد، قرارداد منفسخ می‌شود و طرفین از تعهدات خود مبرا می‌شوند»^۱.

در ایران از فورس‌ماژور در فقه اسلامی و منابع حقوقی با عنوان تعذر اجرای قرارداد، قوه قاهره یا قوه قهریه یاد می‌شود. مواد ۲۲۷ و ۲۲۹ قانون مدنی به‌عنوان مبنای قانونی قوه قاهره

1. www.textes.justice.gouv.fr/art_pix/THE-LAW-OF-CONTRACT-2-5-16.pdf.

در حقوق ایران مورد استناد قرار می‌گیرد، اما تعریفی از آن ارائه نمی‌دهد. باین‌حال، دکترین حقوقی تعریفی مشابه حقوق فرانسه از آن ارائه می‌دهند و آن را موجب انفساخ یا فسخ قرارداد می‌دانند (شریفی و صفری، ۱۳۹۲: ۱۱۷-۱۱۸؛ قنوتی، ۱۴۰۰: ۲۶-۲۸).

مفهوم حقوق رومی فورس‌ماژور در همه نظام‌های حقوقی پذیرفته نشده است. در نظام حقوقی عرفی، درباره بحث «عدم امکان»، از فورس‌ماژور سخنی به میان نیامده است، ولی مسائل مورد فورس‌ماژور را باید تحت عنوان دکترین «غیرعملی بودن اجرای قرارداد»^۱ در ایالات متحده آمریکا و دکترین «عقیم شدن قرارداد»^۲ در انگلستان جست‌وجو کرد.

کشور انگلیس به‌عنوان نماینده این نظام تا قبل از اواسط دهه ۱۸۰۰، دکترین عدم امکان طاری را به رسمیت نمی‌شناخت و تنها عدم امکان اولیه را به رسمیت می‌شناخت. اما رفته‌رفته مورد پذیرش قرار گرفت. در سال ۱۸۶۳، دادگاه‌های انگلیس دکترین عدم امکان طاری قرارداد را در قالب فراستریشن قرارداد به رسمیت شناختند. در پرونده تیلور به طرفیت کالدول^۳، دادگاه اعلام کرد طرفی که بدون ارتکاب تقصیر، با رویدادی غیرعادی و پیش‌بینی‌نشده روبه‌رو شده که اجرا را ناممکن ساخته است، در صورت نبود شرط ضمنی، می‌تواند از انجام تعهد معاف شود (Berger & Behn, 2020: 93-100).

این نهادهای حقوقی اگرچه از لحاظ نظری تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند، به نتایجی کمابیش مشابه می‌رسند. در صورت تحقق فورس‌ماژور یا عقیم شدن قرارداد، قرارداد معمولاً معلق می‌شود و با طولانی شدن مانع، قرارداد منفسخ و هر دو طرف از زمان وقوع رویداد از تعهدات خود رها می‌شوند (Berger & Behn, 2020: 93-100).

۲.۱. مفهوم فورس‌ماژور در قراردادهای بین‌المللی

تا آنجا که به حقوق قراردادهای بین‌المللی مربوط می‌شود، عذر فورس‌ماژور را می‌توان به‌درستی به‌عنوان یک اصل حقوقی واقعاً فراملی توصیف کرد. به دلایل متعددی، این اصل بخشی از عرف تجاری است (Bishop, 1998: 1169; Horn, 1985: 15). بدین دلیل که: ۱. اکثر قراردادهای بین‌المللی حاوی بندهای فورس‌ماژور هستند؛ ۲. دکترین فورس‌ماژور به‌صراحت به‌عنوان یک اصل کلی حقوقی توسط دیوان دعاوی ایران و ایالات متحده به رسمیت شناخته شده است (Brunetti, 2002; Crook, 1989: 278)؛ ۳. دکترین فورس‌ماژور، هم در کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا و هم در اصول یونیدوگا بازتاب یافته است. این اسناد، خلاصه خوبی از الزامات تعیین‌کننده دکترین فورس‌ماژور فراملی را به‌دست می‌دهند. ماده ۷، ۱، ۷ اصول یونیدوگا مقرر

---

1. Impracticability.
2. Frustration
3. Taylor v. Caldwell

می‌کند: «عدم اجرای قرارداد در صورتی معذور است که متعهد اثبات کند عدم اجرای تعهد به خاطر مانعی خارج از کنترل بوده و در زمان انعقاد قرارداد نمی‌توانسته به طور معقول و متعارف چنین مانعی را پیش‌بینی کند یا از آن اجتناب یا بر آثار و نتایج آن غلبه کند».

در اصول اروپایی حقوق قراردادهای نیز در ذیل مبحث معافیت در نتیجه مانع، وضعیتی مورد اشاره قرار گرفته که به‌رغم عدم تصریح به‌عنوان فورس‌ماژور، بنا به شرح آن فورس‌ماژور است. ماده ۶:۱۱۱ اصول اروپایی حقوق قراردادهای مقرر می‌دارد: «طرفی که تعهد خود را انجام نداده است، در صورتی که ثابت کند عدم اجرای تعهد به دلیل مانعی خارج از کنترل او بوده و از او به طور معقول و متعارف انتظار نمی‌رود که در زمان انعقاد قرارداد آن مانع را در نظر می‌گرفت یا از آن مانع اجتناب می‌کرد یا بر مانع و آثار آن چیره می‌شد، معاف می‌شود». در این اصول، مفهوم و آثار فورس‌ماژور اساساً با منشأ فرانسوی آن نزدیک است.

صنعت ال.ان.جی نیز با مفهوم فورس‌ماژور بیگانه نیست و قراردادهای خریدوفروش ال.ان.جی عموماً چنین بندهایی را در خود می‌گنجانند.^۱ بندهای فورس‌ماژور در این قراردادهای معمولاً به دو شیوه تنظیم می‌شوند:

الف) برخی از قراردادهای بین‌المللی ممکن است وظیفه تعریف فورس‌ماژور را به نظام خاصی از قوانین ملی یا بین‌المللی واگذار کنند. ماده ۳۰ (۱) از قرارداد امتیاز مدل برزیل ۱۹۹۸، معیار فورس‌ماژور را با ارجاع به قانون ملی برزیل مشخص کرده است. این ماده مقرر می‌دارد: «طرفین فقط مجاز خواهند بود که در صورت ارتکاب عمل خدایی یا فورس‌ماژور، مطابق با ماده ۱۰۵۸ قانون آیین دادرسی مدنی برزیل، از انجام تعهداتی که تحت این قرارداد به عهده گرفته شده است، چشم‌پوشی کنند» (Firoozmand, 2015: 424).

ب) در برخی دیگر از قراردادهای که بیشتر نزدیک به همه قراردادهای را دربر می‌گیرد، طرفین بعد از ارائه تعریف کلی از ویژگی‌های فورس‌ماژور، فهرست مفصلی از رویدادهایی را که می‌تواند فورس‌ماژور را تشکیل دهد، ارائه می‌دهند. ماده ۳۲ (۳) در قرارداد اکتشافی ۱۹۹۶ بین عمان و تریتون، نمونه‌ای معمولی از چنین بند فورس‌ماژوری است.^۲ فورس‌ماژور در این

۱. برای دیدن نمونه‌هایی از بندهای فورس‌ماژور در قراردادهای فروش ال.ان.جی، ر.ک:

Clause 14 of the SPA between Sabine Pass Liquefaction LLC and Korea Gas Corporation, 30 January 2012 (available at:

<https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1383650/000138365012000009/exhibit101kogasspa.htm>) and Clause 18 of the SPA between Qatar Liquefied Company Limited (2) and Pakistan State Oil Company Limited, 8 February 2016, available at:

https://psopk.com/files/home/use_full_links/qg_executed_redacted_version.pdf

2. Triton Exploration & Production Sharing Agreement, dated 19 June 1996, between the Government of the Sultanate of Oman and Triton Oman, Inc (Block 22-Offshore) (Barrows, Middle East-Oman, Suppl139, p 33).

قرارداد این گونه تصریح شده است: «هرگونه عمل خدا، قیام، شورش، جنگ، اعتصاب و سایر آشوب‌های کارگری، آتش‌سوزی، سیل، تغییر دولت، توفان‌های خشونت‌آمیز، امواج جزر و مد، گردبادها، رعد و برق، خطرات دریانوردی، زلزله، انفجار، تخریب ماشین‌آلات یا تأسیسات، خصومت، محاصره، تحریم، اقدامات تروریستی، اغتشاشات حقوقی یا جنایی، شرایط اضطراری ملی، ناتوانی در به‌دست آوردن، واردات یا استفاده از هر یک از مواد، تجهیزات یا خدمات مورد نیاز، ناتوانی در به‌دست آوردن حقوق لازم برای عبور، یا هر دلیل دیگری که ناشی از تقصیر یا سهل‌انگاری طرف مدعی فورس‌ماژور نباشد، خواه مشابه موارد فوق باشد یا نباشد، مشروط بر این‌که چنین علتی خارج از کنترل معقول آن طرف باشد (Firoozmand, 2015: 427).

معمولاً در این روش، طرفین قرارداد به دنبال بیان رویدادهای خاص، عباراتی مانند «از همان نوع»^۱ را می‌آورند تا رویدادهای همانندی را که دارای ماهیت و یا ویژگی‌های مشابهی هستند، نیز دربر بگیرد (Furmstone, 1995: 59; Nike Nwedu, 2021: 11).

درباره قراردادهای خرید و فروش ال.ان.جی، هیچ شرط استاندارد فورس‌ماژوری وجود ندارد و هر قرارداد درک خاص خود را از فورس‌ماژور اعمال خواهد کرد. طرفین قطعاً مختارند بسته به ماهیت خاص تعهداتی که احتمالاً تحت تأثیر قرار می‌گیرند یا حتی قدرت نسبی طرف‌های مذاکره، مفهوم انعطاف‌پذیرتری از فورس‌ماژور ارائه دهند یا صراحتاً شرایط خاصی را از محدوده فورس‌ماژور خارج می‌کنند. باید توجه داشت قلمرو فورس‌ماژور هرگز جامع نیست؛ زیرا قلمرو آن‌ها همواره ممکن است با رویدادهای ناشناخته‌ای مانند کووید-۱۹ به چالش درآیند.

۲. ویژگی‌های فورس‌ماژور

ویژگی‌های حقوقی فورس‌ماژور در بیشتر نظام‌های حقوقی یکسان است. این شرایط به طور کلی عبارت‌اند از: (Melis, 1984: 426)

- به طور معقول غیرقابل پیش‌بینی باشد؛
- خارجی و غیرقابل کنترل باشد؛
- اجتناب‌ناپذیر باشد.

۲.۱. غیرقابل پیش‌بینی بودن رویداد

نخستین شرط ایجاد فورس ماژور، غیرقابل پیش‌بینی بودن رویداد است؛ بدین معنا که به طور معقول نتوان انتظار داشت که طرف قرارداد در زمان انعقاد آن بتواند مانع را پیش‌بینی کند. در قابلیت پیش‌بینی باید چشم‌اندازهای جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی را در نظر گرفت. یک رویداد خاص می‌تواند برای یک مکان یا مقطع زمانی خاص کاملاً غیرقابل پیش‌بینی باشد، اما برای مکان یا مقطع زمانی دیگر کاملاً عادی و معمول باشد؛ برای نمونه، درحالی‌که باران‌های موسمی در جنوب آسیا یا آتش‌سوزی در استرالیا رایج است، برای اروپا کاملاً نامعمول است یا جنگ‌ها و درگیری در خاورمیانه معمول است، اما بیش از یک قرن است که کانادا در خاک خود درگیری جنگی نداشته است. بنابراین بسته به وضعیت اقتصادی، اجتماعی، زمان و محل اجرای قرارداد، ممکن است فردی بتواند خود را با استناد به فورس ماژور از مسئولیت معاف کند، اما دیگری نتواند در شرایط مشابه، این کار را انجام دهد (Kocev, 2020: 152).

یکی از بزرگ‌ترین چالش‌ها دربارهٔ بحران کرونا، قراردادهای منعقدشده در دورهٔ خاکستری، یعنی فاصلهٔ زمانی میان شیوع ویروس در چین و اعلان همه‌گیری جهانی است. دربارهٔ قراردادهایی که پس از گزارش تحولات استان ووهان در رسانه‌های بین‌المللی و قبل از همه‌گیری جهانی منعقد شده‌اند، داوری بسیار دشوار خواهد بود؛ زیرا از یک سو می‌توان گفت با در نظر گرفتن ویژگی‌های منحصربه‌فرد ویروس، بعید است که کسی بزرگی پاندمی را پیش‌بینی کرده باشد؛ زیرا حتی سازمان بهداشت جهانی و سایر متخصصان جهانی، قادر به پیش‌بینی گستره و پیامدهای آن نبودند. از سوی دیگر، طرفین باید در حال دربارهٔ تهدیدهای در حال تحولی مانند حملات سایبری، تحریم‌ها و بیماری‌های سرایت‌پذیری هم‌چون کووید-۱۹ که اغلب تحت کنترل در نمی‌آیند، احتیاط کنند و تمام احتمالات را در نظر بگیرند (Denison, 2021: 89). آنچه مسلم است این‌که هرچه قرارداد نزدیک‌تر به زمان شیوع کووید-۱۹ منعقد شده باشد، بیشتر احتمال دارد که به دلیل غیرقابل پیش‌بینی بودن رویداد، مفهوم فورس ماژور اعمال شود. اما قراردادهایی که بعد از اعلان همه‌گیری جهانی، حتی اگر در فاصلهٔ بین موج‌های پاندمی، یعنی زمانی که محدودیت‌ها برطرف شده است، منعقد شده باشند، شامل فورس ماژور نمی‌شوند؛ زیرا چشم‌انداز موج‌های بعدی به طور معقول قابل پیش‌بینی بوده و طرفین با پذیرش این خطر به آن تن داده‌اند. در مورد مشابهی در یک پرونده، خواننده به استناد فورس ماژور برای عدم تحویل به دلیل همه‌گیری سندرم تنفسی حاد (سارس) در سال‌های ۲۰۰۲ و ۲۰۰۳ تقاضای رهایی از مسئولیت کرد، اما دیوان به‌رغم پذیرش این‌که سارس یک

رویداد فورس‌ماژور است، درخواست را به این دلیل که قرارداد بعد از شیوع ویروس منعقد شده است، رد کرد.^۱

۲.۲. خارج از کنترل بودن رویداد

دومین شرط برای تحقق فورس‌ماژور، خارج از کنترل بودن مانع توسط مدعی فورس‌ماژور است. احراز این معیار درباره رویدادهای طبیعی نسبتاً آسان است؛ زیرا روشن است که طرف‌های تجاری نمی‌توانند بر جنگ، زلزله و سیل تأثیر یا کنترلی داشته باشند، اما در مورد رویدادهای انسانی مانند اقدامات و دستورات دولتی کمی پیچیده‌تر است؛ زیرا طرفین گاه بر آن، کنترل یا دست‌کم تأثیر دارند و همین امر، تشخیص این ملاک را دشوارتر می‌نماید. این معیار درباره رویدادهای فروش ال.ان.جی که از یک‌سو، اغلب بین دولت‌ها، آژانس‌ها یا شرکت‌های دولتی و شرکت‌های نفتی بین‌المللی منعقد می‌شود و از سوی دیگر، با توجه به این موضوع که در وضعیت کرونا، خود دولت‌های میزبان، قوانین و مقررات محدودکننده‌ای هم‌چون منع آمدوشد، تعطیلی کارخانه‌ها، تعطیلی حمل‌ونقل و مسافرت‌ها را وضع کردند، بسیار مهم است و این پرسش را مطرح می‌سازد که آیا سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی که دارای شخصیت حقوقی بوده و قادر به تجارت و انعقاد قراردادهای حقوق خصوصی هستند، می‌توانند برای فرار از تعهدات قرارداد خود به فورس‌ماژور ناشی از دخالت دولت متبوع خود در اجرای قرارداد (مانند صدور مقررات و دستورالعمل‌های محدودکننده) استناد کنند؟

در پرونده سی چرنیکو به طرفیت رولیمپکس^۲ که شامل قرارداد تأمین شکر بین شرکت دولتی رولیمپکس لهستان و یک شریک قراردادی خصوصی بود، شرکت دولتی لهستان به دلیل ممنوعیت صادرات شکر توسط دولت لهستان به تعهدات خود در زمینه تأمین شکر عمل نکرد. مجلس اعیان، به نفع رولیمپکس رأی داد و وجود فورس‌ماژور را پذیرفت؛ با این استدلال که موجودیت این شرکت به قدر کافی از دولت لهستان متفاوت است. اگرچه این تصمیم با انتقاداتی روبه‌رو شد، اما اصل تفکیک میان شرکت دولتی و دولت به طور کلی مورد پذیرش قرار گرفته است (Hermann, 1987). از این رو، بنگاه دولتی اصولاً می‌تواند با ادعای فورس‌ماژور به دلیل اعمال اقتدار عمومی توسط دولت خود ادعا کند که از انجام تعهدات قراردادی خود معذور است. با این حال همواره این‌گونه نیست و مواردی وجود دارد که دفاع از اصل جدایی پذیرفته نمی‌شود، مانند مواردی که شواهد قاطعی وجود دارد مبنی بر این‌که شرکت دولتی

1. CIETAC- China International Economic and Trade Arbitration Commission, (2005), "LLysine case", Available at: <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/050305c1.html>. (Last Visited 30 May 2020).

2. C. Czarnikow v. Rolimpex

مستقل از دولت خود نیست یا آنچنان که پروفیسور کارل هاینز بوکستینگل^۱ بیان کرد: «در خود قرارداد تصریح شده باشد که شرکت دولتی باید در قبال اعمال دولتی خاصی مسئول باشد؛ اگر چنین عمل دولتی اتفاق بیفتد، ادعای فورس ماژور از سوی شرکت دولتی قابل پذیرش نیست». بنابراین، نتیجه نهایی به شرایط پیرامونی هر پرونده و تعهد قراردادی خاص انجام شده بستگی دارد (AL QURASHI, 2005: 282).

۲.۳. اجتنابناپذیر بودن رویداد

طرف نقض کننده باید اثبات کند که به طور معقول نمی توانسته از مانع یا آثار آن اجتناب کند (Schwenzer & Schlechtriem, 2010: 4)؛ بدین معنا که طرفین دست کم موظفاند تلاش معقولی را برای اجتناب یا غلبه بر آن از خود نشان دهند. یک پرسش درباره قابلیت اجتناب، این است که آیا تنها قابلیت اجتناب توسط خود طرف قرارداد ملاک است یا به وابستگی او نیز تعمیم می یابد؟ به سخن دیگر، با توجه به این که بزرگترین خریداران ال.ان.جی، دولتی هستند، آیا می توان دولت متبوع او را به عنوان یک وابسته تلقی کرد و کاهلی و عدم اجتناب دولت را در برخورد با مانع، به اتباع او نیز گسترش داد؟ در بحران کرونا یکی از چالش هایی که در مورد خریداران چینی مطرح شد این بود که آیا تأمین کننده ال.ان.جی می تواند استدلال کند که اگر دولت چین سریع تر اقدام می کرد و سعی نمی کرد گزارش های اولیه درباره وجود و شدت آن را سانسور کند، گسترش ویروس کرونا و تأثیر آن می توانست قابل اجتناب باشد و در نتیجه با کوتاهی دولت چین، خریدار چینی نیز نمی تواند به فورس ماژور استناد کند. اثبات این موضوع و برقراری این ارتباط کمی دشوار است (Patterson & Shu Wong, 2020).

۳. ظرفیت پذیرش یا عدم پذیرش کووید-۱۹ به عنوان فورس ماژور

۳.۱. پذیرش کووید-۱۹ به عنوان فورس ماژور

اگر بندهای فورس ماژور قراردادهای بین المللی و شروط استنادی - هم چون شرط نمونه فورس ماژور آی سی سی - را بررسی کنیم، بیماری کرونا و پیامدهای آن را می توان از دو جنبه فورس ماژور دانست: ۱. در فهرست رویدادهایی که می تواند سبب فورس ماژور شوند، پاندمی ها و یا اپیدمی هایی مانند طاعون و بیماری های همه گیر را مورد تصریح قرار داده اند؛ ۲. اغلب آن ها اقدامات، مقررات یا دستورات مقامات عمومی یا دولتی را مشمول فورس ماژور می دانند که می تواند با اعلامیه های مربوط به وضعیت اضطراری و مقررات و دستورالعمل هایی که از سوی دولت ها برای مهار و کنترل کرونا صادر شد، قابل مقایسه باشد.

اگرچه در بیماری‌هایی مانند طاعون، ابولا، تب کنگو، آنفولانزای خوکی، چیکونگونیا، دادگاه‌های فرانسه موارد را از مصادیق فورس‌ماژور ندانسته‌اند و درحقیقت به باور آن‌ها صرف وجود یک بیماری همه‌گیر موجب تحقق فورس‌ماژور نمی‌شود (قناتی، ۱۳۹۹: ۱۲-۱۳)؛ اما این بیماری‌ها با کووید-۱۹ و سرعت شیوع آن که باعث ابتلای بیش از ۲۳۰ میلیون و مرگ بیش از چهار میلیون نفر در جهان شده است، قابل مقایسه نیست. هیچ بیماری همه‌گیر و شاید هیچ نوع رویدادی در تاریخ معاصر تا این اندازه بر زندگی روزمره افراد تأثیر نگذاشته است (Delikanakis & Kahn, 2020).

مقررات و دستورالعمل‌های غیرمنتظره‌ای که دولت‌ها برای مهار و کنترل این بیماری وضع کردند، مانند قرنطینه اجباری و بسته شدن تأسیسات، کارخانه‌ها، چاه‌های تولید، عملیات توسعه، تعطیلی یا کاهش فعالیت بنادر و فرودگاه‌ها و در نتیجه، در دسترس نبودن نیروی کار ماهر در پایانه‌های دریافت‌کننده ال.ان.جی در نتیجه این دستورات که می‌تواند مانع اجرای قرارداد شود، بهانه قوی‌تری برای استناد به فورس‌ماژور خواهد داد. در پرونده شرکت نورث‌ایل به طرفیت کوپ انرژی^۱ نیز تصریح شده است که اگر دستور دولتی آشکارا مانع اجرا یا باعث نقض قرارداد شود، فورس‌ماژور تلقی می‌گردد (Johnson & Cohen, 2020: 4). وقتی دولت‌ها با حداکثر امکانات موجود، توان اجتناب از این بیماری یا غلبه بر آن را در کوتاه‌مدت ندارند، بدیهی است که اشخاص حقیقی و حقوقی که به‌عنوان متعهد قراردادی، باید تعهد خود را ظرف مهلت معینی ایفا کنند، نمی‌توانند این مانع را کنترل نمایند (نیازآبادی و انصاری، ۱۳۹۹: ۴۷۷). تاکنون کشورهای بسیاری به این‌که ویروس کرونا از موارد فورس‌ماژور است یا خیر، پاسخ مثبت داده‌اند. در ۱۷ فوریه ۲۰۲۰ کمیسیون تقویت تجارت بین‌المللی چین اعلام کرد که تاکنون بیش از ۱۶۰۰ گواهی‌نامه فورس‌ماژور برای اشخاص صادر کرده است که شرکت‌ها را به دلیل عدم اجرا یا اجرای جزئی تعهدات قراردادی با اثبات این‌که متحمل شرایطی خارج از کنترل خود شده‌اند، بری‌الذمه کرده است.^۲ وزارت اقتصاد و امور دارایی فرانسه در ۲۹ فوریه سال ۲۰۲۰ نیز اعلام کرد که دولت، کرونا را از مصادیق فورس‌ماژور می‌داند و در قراردادهای دولتی با اشخاص، آن‌ها را از خسارت معاف کرده است. هم‌چنین هند خرید نفت از عربستان را با استناد به فورس‌ماژور کاهش داده است. وزارت دارایی هند نیز اعلام کرد که هر توسعه‌دهنده پروژه خورشیدی که نمی‌تواند تعهدات قراردادی خود را در سررسید مربوطه به دلیل شیوع کووید-۱۹ انجام دهد، می‌تواند به بندهای فورس‌ماژور استناد کند (قناتی، ۱۳۹۹: ۱۵). افزون بر این، دادگاه بخش ایالات متحده آمریکا در ۱۶ دسامبر ۲۰۲۰ در پرونده جی‌ان

1. North Ill. Gas Co. v. Energy Coop., Inc

2. <https://www.chinadaily.com.cn/a/202002/17/WS5e4a38eaa31012821727818d.html>

کانتمپرری به طرفیت آکشنیر فیلیپس^۱ رأی داد که کووید-۱۹، فاجعه طبیعی تلقی و مشمول فورس ماژور است.

در ایران نیز ستاد ملی مبارزه با کرونا، مصوباتی را درباره کنترل و نظارت بر پیامدهای کرونا وضع کرد که گاه مانند تمدید خودکار قراردادهای اجاره، سبب مداخله مستقیم در قراردادهای خصوصی میان طرفین بود. کمیسیون قضایی دادگستری تهران درباره وضعیت کرونا بیان کرد:

در مناطقی که ستاد مبارزه با بحران کرونا، محدودیت‌هایی در حد ممنوع بودن انجام کار یا کار کردن با ریسک بالا اعلام کند، به نظر، هر سه شرط تحقق قوه قاهره که خارجی بودن و غیرقابل پیش‌بینی بودن و غیرقابل دفع بودن را دارا می‌باشد... اگر عدم امکان اجرای قرارداد ناشی از کروناویروس، به طور موقت مانع انجام تعهد شود، در این فرض، اگر انجام تعهد و زمان اجرای آن به صورت وحدت مطلوب باشد... عقد منفسخ می‌شود. در فرض دیگر که انجام تعهد به نحو تعدد مطلوب باشد، در صورتی که تحقق کروناویروس که قوه قاهره محسوب می‌شود، به صورت موقت مانع اجرای تعهد شود... اجرای تعهد معلق می‌شود و با رفع کروناویروس، متعهد باید تعهد خود را انجام دهد. بنابراین در مدتی که کروناویروس جریان داشته باشد، متعهد از اجرای تعهد معاف می‌باشد و در نتیجه خسارت ناشی از تأخیر انجام تعهد نیز منتفی است... در فرضی که کروناویروس انجام تعهد را به طور کلی و نوعی و دائم غیرممکن کند، عقد منفسخ می‌شود.^۲

درباره این گزارش، باید توجه کرد، افزون بر آن که ممتنع شدن انجام تعهد را به‌عنوان قوه قاهره ذکر کرده است، ایفای تعهد را در شرایطی که ریسک بالایی نیز دارد، به‌عنوان قوه قاهره محسوب نموده که با مبانی و ارکان قوه قاهره که مبتنی بر عدم امکان اجرای تعهد است، سازگار به نظر نمی‌رسد؛ با وجود این، بیانگر جهت‌گیری کلی دادگستری در ساختن رویه قضایی درباره کروناست؛ رویه‌ای که بر نگاهی حداکثری نسبت به تطبیق مصادیق و مفهوم قوه قاهره مبتنی است. هرچند هنوز پرونده‌های با موضوع کرونا به لحاظ نصاب به حدی نیست که بتوان برای آن قائل به شکل‌گیری یک رویه بالغ و منسجم شد (جوهری محمدی، ۱۴۰۰: ۱۷۸-۱۷۹).

1. JN Contemporary Art LLC v. Phillips Auctioneers LLC

۱. دوپست‌ویست‌وششمین جلسه کمیسیون ماهانه قضایی دادگستری کل استان تهران، مورخ ۱۳۹۹/۴/۹ به شماره ۶۷۸/۱۳.

۳.۲. عدم پذیرش کووید-۱۹ به عنوان فورس ماژور

اگرچه کووید-۱۹ و آثار آن در نگاه اول می‌تواند تمام ویژگی‌های فورس ماژور را محقق سازد، اما استدلالاتی وجود دارد که می‌تواند تلقی کووید-۱۹ و آثار آن را به عنوان فورس ماژور با چالش روبه‌رو سازد.

۳.۲.۱. اصل تقدس قراردادهای

همه‌گیری کووید-۱۹ و پیامدهای ناشی از آن باعث گردید چالش قدیمی حقوق قراردادهای درباره تضاد بین دو اصل قدیمی و بنیادی حقوق «اصل تقدس قراردادهای»^۱ و یا «اصل تغییر غیرعادی شرایط زمان انعقاد عقد»^۲، دوباره مطرح گردد. اصل تقدس قرارداد که به معنای الزام‌آور بودن عقد و لزوم وفای به تعهدات آن است، امروزه اصل اساسی اکثر قوانین قراردادهای ملی و همچنین یک «قاعده غیرقابل انکار حقوق بین‌الملل» را تشکیل می‌دهد. رفته‌رفته برای واکنش انعطاف‌پذیر قرارداد به رویدادهای پیش‌بینی‌نشده، اصل «تغییر غیرعادی شرایط زمان عقد» ظاهر شد. این اصل، بر این تفکر استوار است که تداوم اجرای قرارداد منوط به ادامه وجود شرایطی است که در زمان عقد وجود داشته و مبنای معامله طرفین بوده است. اگر این شرایط تغییر کند، اصل «تغییر غیرعادی شرایط زمان عقد» به طرفین اجازه می‌دهد تا خود را از اجرای اصل تقدس رها کنند (Berger & Behn, 2020: 82).

از آنجاکه در اکثر قوانین ملی مانند فرانسه، انگلستان و اسناد بین‌المللی مانند یونیدوگا، فورس ماژور، به تعلیق و انفساخ قرارداد می‌انجامد یا به یکی از طرفین حق فسخ اعطا می‌کند، اگر اثر کرونا و موانع ناشی از آن نیز فورس ماژور تلقی گردد، حیات قرارداد با خطر خاتمه روبه‌رو خواهد شد. از این رو با توجه به این‌که این اصل باید به عنوان استثنایی بر اصل تقدس قراردادهای و در چهارچوب مضیق آن به کار رود، در مواردی که درباره موضوعی تردید داریم، اقتضای اصل الزام‌آوری تعهدات به عنوان یک اصل موضوعی تفسیری، ابتدائاً تفسیر، به نحوی است که همچنان تعهد بر عهده متعهد پابرجا و او ملزم به ایفای تعهد باشد. همچنان که در دوران امر بین تعدیل یا اعطای حق فسخ ناشی از سخت شدن تعهد یا عقیم شدن قرارداد و انفساخ ناشی از قوه قاهره، مقتضای اصل مذکور، عمل به مورد نخست است (نیازآبادی و انصاری، ۱۳۹۹: ۴۸۲). در همین راستا، چندین دادگاه چین، از جمله دیوان عالی استان ژجیانگ^۳، درباره نحوه رسیدگی به پرونده‌های احتمالی مرتبط با کووید-۱۹، نظراتی را برای راهنمایی صادر و تصریح کرده‌اند که در دعاوی قراردادی تا جایی که امکان اجرای قرارداد با وجود کرونا وجود

---

1. pacta sunt servanda
2. clausula rebus sic stantibus
3. Zhejiang

دارد، دادگاه‌ها باید اجرای مستمر را تشویق کنند و هر نوع درخواست برای فسخ قرارداد را مورد تأیید قرار ندهند (Loyrette Nouel, 2020: 2).

بنابراین با توجه به این‌که اثر پذیرش کرونا به‌عنوان فورس ماژور، قتل قرارداد و معافیت طرفین است، باید در تفسیر وضعیت ناشی از کووید-۱۹ به‌عنوان فورس ماژور با احتیاط برخورد کرد و تنها در مواردی که اجرای قرارداد واقعاً ناممکن گشته است، آن را اعمال کرد.

۳.۲.۲. استفاده از دکترین هاردشیپ

قراردادهای خریدوفروش ال.ان.جی معمولاً قراردادهای بلندمدتی هستند که به صورت ۲۰ تا ۲۵ ساله منعقد می‌شوند. تقریباً دو سوم از کل حجم ال.ان.جی فروخته شده در سطح جهان در سال ۲۰۱۹ از طریق قرارداد خریدوفروش ال.ان.جی بلندمدت تأمین شده است. هدف از بلندمدت بودن این قراردادها، این است که فروشندگان بتوانند از طریق درآمدهای حاصل از تعهدات دریافت یا پرداخت، تأمین مالی برای توجیه سرمایه‌گذاری در هزینه‌های سرمایه‌ای بالای تولید و حمل‌ونقل ال.ان.جی را فراهم کنند؛ زیرا بیشتر تأمین‌کنندگان مالی بدون اطمینان از یک روند درآمدی ثابت برای بازگشت سرمایه، به تأمین مالی اقدام نمی‌کنند. برای خریداران و مشتریان آن‌ها نیز، قراردادهای تأمین بلندمدت، امنیت عرضه برای مصارف آن‌ها را تضمین می‌کند. درحقیقت، طرفین با انعقاد قراردادهای بلندمدت، خود را در برابر رویدادهای غیرقابل پیش‌بینی و ناشناخته‌ای که ممکن است در آینده این تضمین و امنیت را از میان ببرد، محافظت می‌کنند و با پذیرش چنین خطری، وارد این قراردادها می‌شوند. به نظر نمی‌رسد وقوع کووید-۱۹ و وضع مقررات یا اقدامات محدودکننده که عموماً از ماهیت کوتاه‌مدت و نسبی برخوردار بودند بتواند تعهدات مستمر و بلندمدت این قراردادها را بیهوده سازد؛ به گونه‌ای که بتوان گفت اگر ال.ان.جی در خارج از موعد تحویل شود، هیچ موضوعیتی برای متعهدله نخواهد داشت؛ مگر این‌که زمان انجام تعهدات در نظر طرفین، ویژگی وحدت مطلوب داشته و آن‌چنان بوده باشد که در صورت انجام آن در خارج از موعد، هدف و موضوعیت خود را برای متعهدله از دست داده باشد.

افزون بر این، نظریه‌های دیگری نیز در کشورها و نظام‌های حقوقی دربارهٔ عدم اجرای قرارداد وجود دارد که قادر است ضمن جبران آثار منفی کرونا، فرصت مناسب‌تری را برای کمک به اهداف طرفین فراهم آورد. هاردشیپ که در حقوق ایران نیز از آن با نام «عسر و حرج» یا «تعسر اجرای قرارداد» یاد می‌شود، زمانی قابل استناد است که رویدادی خارجی، غیرقابل پیش‌بینی و اجتناب‌ناپذیر، اجرای قرارداد را طاقت‌فرسا کند؛ به گونه‌ای که تعادل قرارداد از میان برود و اجرای آن با دشواری یا هزینهٔ بیشتری همراه گردد. در نتیجه، برخلاف

فورس ماژور نیاز به ناممکن شدن اجرای قرارداد نیست و طاقت‌فرسا شدن اجرای قرارداد برای اعمال آن کافی است. افزون بر این، درباره ضمانت اجرای آن نیز، در قراردادهای بین‌المللی و اکثر نظام‌های حقوقی در وضعیت هاردشیپ، بر روش تعدیل و بازنگری قرارداد تأکید دارند و از انفساخ و فسخ قرارداد که سبب زیان فراوان می‌گردد، پرهیز می‌کنند (شریفی و صفری، ۱۳۹۲: ۱۱۰-۱۱۴؛ قنوتی، ۱۴۰۰: ۳۱).

اگر خوب به وضعیت و آثار بحران کرونا بنگریم، اغلب شرایطی پیش آمده که اجرای قرارداد را با محدودیت و نه عدم امکان همراه ساخته است؛ یکی از پیامدهای شیوع کرونا، کاهش قابل‌توجه در تقاضای بازار برای گاز طبیعی و ال.ان.جی بود؛ به گونه‌ای که تأسیسات گاز چین، کاهش ده تا چهل درصدی تقاضا را گزارش کردند. این بیماری برای بازاری که از قبل با افزایش عرضه ایالات‌متحده و تقاضای ضعیف به دلیل زمستان معتدل در اروپا و آسیا روبه‌رو شده و سودآوری گول‌های انرژی مانند کرپ موبایل اکسن^۱ و شل داچ رویال را دچار آسیب کرده بود، آخرین ضربه بر پیکر تقاضای ال.ان.جی بود و بسیاری از واردکنندگان در چین تحت همین فشار، مدعی فورس‌ماژور شدند. یکی از ایراداتی که در برابر ادعاهای فورس‌ماژور مطرح شد، این بود که درخواست فورس‌ماژور از سوی پتروچینا یا سایر واردکنندگان در چین، بدین دلیل بوده است که آن‌ها، قبل از وضعیت کرونا به دلیل کاهش تقاضای داخلی گاز تحت فشار قرار داشتند و برای فرار از فشارهای وارد بر خود، به فورس‌ماژور توسل جسته‌اند (Aizhu & Jaganathan, 2020)؛ درحالی‌که این‌گونه نیست که بتوان هرگونه تغییر در وضعیت مالی، اقتصادی و بازاری را فورس‌ماژور تلقی کرد؛ زیرا بسیاری از قراردادهای خرید و فروش ال.ان.جی شرایط خاصی مانند عسر و حرج مالی، ناتوانی طرف متأثر در ایجاد سود، تغییرات در بازارهای پایین‌دستی، نوسانات ارزی، کاهش تقاضای بازار، عدم پرداخت یا تغییر در قانون را به نحوی که مانع اجرای قرارداد نباشد، صراحتاً از محدوده فورس‌ماژور خارج می‌کنند^۲ (Ason & Meidan, 2020: 2; Fontaine et al., 2020: 441). گزارش‌های حقوقی در واقع مملو از تلاش‌های ناموفق برای استناد به مشکلات بازار نهایی به‌عنوان زمینه‌ای برای ادعای فورس‌ماژور است؛ خواه در ایالات‌متحده در دهه ۱۹۸۰ باشد یا انگلستان و آسیا در دهه ۱۹۹۰ (Polkinghorne, 2011: 4).

1. Exxon Mobil Corp

۲. برای نمونه، نگاه کنید به:

GIIGNL 2011 Master FOB LNG Sales Agreement, available at: https://giignl.org/system/files/111231_giignl_fob_msa2011_final_.pdf, Clause 12.8: 'For the avoidance of doubt, any change in the demand of the Buyer's customers for LNG or Natural Gas shall not qualify as Force Majeure, Last Visited: 25/3/2020.

افزون بر این، پس از بروز کرونا دولت‌ها در قلمرو تجارت، محدودیت‌های ملایم‌تری را وضع کردند. دستورالعمل‌ها و مقرراتی که از سوی دولت‌ها برای کنترل وضعیت ناشی از آن اعمال شد، در بسیاری از موارد شامل ممنوعیت مطلق نبود، بلکه دارای استثنائات صلاحیدی، مانند پیش‌بینی لزوم اخذ مجوز یا کاهش ساعات کار یا نیروی کار، یا پیش‌بینی جریمه بودند تا از تعطیلی کامل فعالیت جلوگیری گردد. اقدامات پیشگیری‌کننده دولت‌ها اغلب تمرکز خود را بر مشاغل خرده‌فروشی خاص و رفتار شخصی متمرکز می‌کردند و معمولاً تأمین تجاری مواد، فعالیت کارخانه‌ها یا پرداخت پول را ممنوع نمی‌کردند؛ اگرچه بدیهی است که بر تقاضا و سود بسیار تأثیرگذار بود. افزون بر این، دربارهٔ تعهد پرداخت خریدار در قراردادهای فروش ال.ان.جی نیز برخی بر این نظرند که به طور معمول قراردادهایی مانند قرارداد اجاره، قراردادهای وام و به طور کلی قراردادهای حاوی تعهد پرداخت، مانند ال.ان.جی، معمولاً تحت تأثیر رویداد فورس ماژوری مانند یک بیماری همه‌گیر قرار نمی‌گیرند (Boitout, 2020: 3).

اگر به این محدودیت‌ها و تغییر شرایطی که پس از بحران کرونا در سودآوری، تقاضا، نوسانات ارزی و سایر شرایط بازار پدید آمده است، نیک بنگریم، اغلب این محدودیت‌ها در قراردادهای بین‌المللی تحت فرایند هاردشیپ و بازنگری قرارداد و نه عدم امکان، قابلیت طرح دارد. افزون بر این، از آنجاکه هاردشیپ، فرصتی را برای مذاکرهٔ مجدد و تعدیل قرارداد فراهم می‌آورد، تلقی مشکلات ناشی از کووید-۱۹ به‌عنوان هاردشیپ، این ثمره را در پی دارد که جامع لزوم حفظ ثبات و تقدس قراردادهای و جبران ضرر نارواست؛ بدین معنا که هم با اعمال آن از خاتمهٔ قرارداد اجتناب می‌کنیم و هم با بازنگری و تعدیل در قرارداد، فرصتی را برای جبران زیان طرف زیان‌دیده و تطبیق با شرایط بازار فراهم می‌سازیم. و این می‌تواند امنیت خاطر و تضمینی را که هدف این قراردادهای بلندمدت است، به نحو مطلوب‌تری حفظ نماید.

۳.۲.۴. ظرفیت‌های موجود در قرارداد فروش ال.ان.جی

تکلیف به مراقبت در برابر فورس ماژور، وظیفهٔ اساسی و ذاتی روابط قراردادی طرفین است. خریدار یا فروشنده‌ای که ادعا می‌کند دچار فورس ماژور است، ملزم است تا تلاش‌هایی را برای مقابله انجام دهد. افزون بر تلاش‌های کلی مقابله، در برخی از قراردادهای فروش ال.ان.جی، تعهدات و ظرفیت‌های خاصی وجود دارد که طرفین با استفاده از آن‌ها می‌توانند از پیامدهای ویروس کرونا اجتناب کنند.

۱.۴.۲.۳. انحراف محموله

در قراردادهای فروش ال.ان.جی معمولاً شروطی با نام «شرط انحراف»^۱ گنجانده می‌شود که به موجب آن یک محموله ال.ان.جی می‌تواند پس از اطلاع به طرف مقابل به سمت مقصدی غیر از مقصد تعیین‌شده در قرارداد تغییر مسیر داده و قبل از رسیدن به خریدار در مقصد دیگری به فروش برسد. این شرط، گونه‌ای از انعطاف‌پذیری را برای خریداران به‌منظور منحرف کردن ال.ان.جی به مقاصد سودآور در صورت تغییر شرایط فراهم می‌کند (Konoplyanik, 2016: 16; Christie & Ogut, 2017: 5). انعطاف‌پذیری مقصد، خریداران را قادر می‌سازد تا در صورت کاهش تقاضا، محدودیت‌های ظرفیت ذخیره‌سازی خود را بدون نیاز به اعمال تقلیل حجم و یا نقض تعهد تحویل گرفتن حجم موضوع قرارداد، کاهش دهند و ریسک‌های مربوط به تعهد دریافت یا پرداخت خود را با فروش آن‌ها به بازارهای دیگر مدیریت کنند (Farmer & Sullivan, 2012: 50-51). گزارش شده است که پس از بروز بیماری کووید-۱۹، چندین کشتی ال.ان.جی به دلیل فرود آمدن در سواحل چین با بلا تکلیفی، تأخیر یا تعدیلات موقت دیگری روبه‌رو شدند. انحراف محموله‌ها به دیگر بنادر چین می‌تواند گزینه مناسبی را برای مقابله با چنین دشواری‌هایی فراهم کند؛ همچنان‌که براساس گزارش‌ها در چین، برخی از واردکنندگان ال.ان.جی، با استفاده از این قابلیت، محموله‌ای از ژجیانگ در جنوب چین را به تیانجین^۲ در شمال منتقل کردند (Ason & Meidan, 2010: 4). در گزارشی دیگر، گفته شده است که توتال، ادعای فورس‌ماژور سی.ان.او.اوسی^۳ را بدین دلیل که همه بندرهای تخلیه در قرنطینه نبوده‌اند و امکان تخلیه ال.ان.جی وجود داشته، رد کرده است. در ادامه این گزارش آمده است که وسوسه شدیدی از سوی برخی از مشتریان بلندمدت وجود دارد که تلاش دارند با سوءاستفاده از مفهوم فورس‌ماژور، از پذیرش محموله‌های خود در قراردادهای بلندمدت فروش ال.ان.جی امتناع ورزند و آن را به صورت نقطه‌ای و با نرخ ارزان‌تری از بازار خریداری کنند که این نشان می‌دهد استناد به کووید-۱۹، بهانه‌ای برای شانه خالی کردن از زیر بار قراردادها و توسل به مذاکره مجدد درباره قرارداد بوده است (Felix & Jaganathan, 2020).

همین نگاه سخت‌گیرانه به مفهوم فورس‌ماژور را نیز می‌توان در مجموعه‌ای از پرونده‌ها که در دهه ۱۹۶۰ درباره بسته شدن کانال سوئز مطرح شده است، یافت؛ برای نمونه، در پرونده شرکت تساکیرغلو و کو به طرفیت نابلی و ترل جی‌ام‌بی‌اچ^۴، مجلس اعیان اعلام کرد: اگرچه

-
1. Diversion Clause
  2. Tianjin
  3. CNOOC
  4. Tsakiroglou & Co Ltd. v. Noble & Thörl GmbH

کانال بسته بوده، اما مسیر جایگزین اطراف «دماغه امید خوب»^۱ همیشه در دسترس بوده است و اگرچه باید هزینه بیشتری صرف می‌شده، اما درهرحال اجرای قرارداد ممکن بوده است و بنابراین بهانه فورس ماژور درباره قراردادها قابل اعمال نیست (Berger & Daniel Behn, 2020: 102).

۲. ۴. ۲. ۴. شرط دریافت یا پرداخت

در قراردادهای بلندمدت ال.ان.جی عموماً برای خریدار، تعهدی با نام «شرط دریافت یا پرداخت» گنجانده می‌شود که به موجب آن، خریدار مکلف به تحویل گرفتن ال.ان.جی نیست، بلکه می‌تواند از تحویل گرفتن خودداری کند و در ازای آن مبلغی را که طبق قرارداد مشخص شده است برای حداقل مقدار مشخصی از گاز در یک دوره زمانی معین، به فروشنده پرداخت کند (دانایی، ۱۳۹۶: ۱۴۷؛ داراب‌پور و فاضلی، ۱۳۹۵: ۱۲۱). بنابراین خریدار، یا میزان مشخص‌شده ال.ان.جی را تحویل می‌گیرد یا مبلغ آن را مطابق قرارداد به فروشنده می‌پردازد. وجود چنین ابزاری در قرارداد فروش ال.ان.جی باعث می‌شود که اگر به دلیل وضعیت ناشی از کرونا، خریدار با دشواری‌ها و موانعی روبه‌رو باشد که قادر به انجام تعهد خود در تحویل گرفتن نباشد، از پذیرش تحویل امتناع کند و تا زمان رفع محدودیت‌ها بر مشکلات قرنطینه، کمبود نیروی انسانی و تعطیلی بنادر و مراکز غلبه کند و سپس در صورت وجود حق دریافت مقادیر جبرانی^۲ که معمولاً وجود آن در کنار شرط دریافت یا پرداخت در صنعت ال.ان.جی به یک عرف تبدیل شده است، در فرصتی دیگر برای تحویل گرفتن مقادیری که پرداخت برای آن‌ها انجام گرفته، اما تحویل نشده است، اقدام کند (دانایی، ۱۳۹۶: ۱۷۳).

افزون بر این موارد، از آنجاکه تکلیف به مراقبت در برابر فورس ماژور، وظیفه اساسی و ذاتی روابط قراردادی طرفین است، این تکلیف برای طرفین وجود دارد که با حسن‌نیت و با تلاش متعهدانه برای یافتن راه‌حل‌های قابل‌قبولی، هم‌چون بازننگری در برنامه تحویل ال.ان.جی، کاهش مقادیر سالانه تحویل مطابق با شرایط بازار، تعهد به خرید حجم کاهش‌یافته، به تعویق انداختن تحویل، خرید از فروشنده یا فروش به خریدار دیگری که تحت تأثیر محدودیت‌های کرونا قرار نگرفته است، مذاکره و همکاری کنند. کاهلی در استفاده از این موارد ممکن است ادعای فورس ماژور را با خطر رد روبه‌رو سازد. بر همین اساس، دادگاه در پرونده آلومینا شروین به طرفیت آلوجم^۳ رأی داد که اعلام فورس ماژور به دلیل تعطیلی

---

1. Cape of Good Hope
2. Make-up Clause
3. Sherwin Alumina L.P. v. AluChem Inc

اجباری تأسیسات، بدون مذاکره طرفین قرارداد درباره راه‌حل‌ها، پذیرفتنی نیست (LNG World News, 2020).

نتیجه

فورس‌ماژور موضوعی پیچیده است که اشاره خاص به یک رویداد احتمالی مانند اپیدمی و یا اقدامات دولت در قراردادهای خریدوفروش ال.ان.جی معمولاً تحقق آن را تضمین نمی‌کند. آثار فورس‌ماژور در زمینه انفساخ و خاتمه دادن به قرارداد و زیان‌های هنگفتی که خاتمه این قراردادها می‌تواند برای طرفین به دنبال داشته باشد، بسیاری از مفسران و دادگاه‌ها را بر آن داشته است که با طرفداری از اصل لزوم و استحکام معاملات، توسل به فورس‌ماژور را به دلیل پیامدهای کرونا نپذیرند یا در اعمال آن، معیارهای سخت‌گیرانه‌ای را اعمال کنند و در موارد تردید با حاکمیت اصل لزوم قرارداد از خاتمه قرارداد خودداری کنند. افزون بر این، بسیاری از تقاضاهای فورس‌ماژور، دست‌کم در کشور چین به دلیل کاهش تقاضا و نوسانات ارزی ناشی از وضعیت کرونا مطرح شده است که احتمال موفقیت آن بعید است؛ زیرا بسیاری از قراردادهای خریدوفروش ال.ان.جی صراحتاً شرایط خاصی مانند هاردشیپ مالی، ناتوانی طرف متأثر در ایجاد سود، تغییر در بازارهای پایین‌دستی و یا کاهش تقاضا را از محدوده فورس‌ماژور خارج کرده و هرگونه تغییر در تقاضای مشتریان خریدار را به‌عنوان فورس‌ماژور به رسمیت نمی‌شناسند. این رویدادها معمولاً در قراردادهای بین‌المللی تحت نهاد هاردشیپ مورد بحث قرار می‌گیرند. ادعای هاردشیپ براساس کووید-۱۹، نسبت به فورس‌ماژور می‌تواند این مزیت را در پی داشته باشد که قرارداد را با خطر خاتمه روبه‌رو نسازد؛ زیرا عسر و حرج در قراردادهای بین‌المللی معمولاً فرصتی را برای مذاکره مجدد طرفین و تعدیل و بازنگری قرارداد مطابق شرایط تغییریافته فراهم می‌کند که می‌تواند از این جنبه نیز با اصل تقدس و حفظ قرارداد سازگارتر باشد.

افزون بر این، اغلب در خود قراردادهای فروش ال.ان.جی ظرفیت‌هایی وجود دارد که با استفاده از آن می‌توان بر آثار زیان‌بار کرونا غلبه کرد و قرارداد را از گرفتار آمدن در ورطه فورس‌ماژور نجات داد؛ استفاده از شرط دریافت یا پرداخت، شرط انحراف موجود در این قراردادها و تحویل در پایانه‌ای که تحت تأثیر چنین رویدادی قرار نگرفته است، ظرفیت‌هایی هستند که با توسل به آن می‌توان در پی مقابله با آثار کووید-۱۹ برآمد. سایر ترتیبات جایگزین مانند برنامه‌ریزی مجدد برای تحویل محموله، تعهد به خرید حجم کاهش‌یافته یا به تعویق انداختن تحویل، خرید از فروشنده یا فروش به خریدار دیگری که تحت تأثیر محدودیت‌های کرونا قرار نگرفته است، مواردی است که می‌تواند ابزارهای انعطاف‌پذیری را برای کاهش آثار

منفی کووید-۱۹ فراهم آورد که کاهلی در استفاده از آن‌ها ممکن است ادعای فورس ماژور را با خطر رد روبه‌رو سازد. تکلیف به مراقبت در برابر فورس ماژور، وظیفه اساسی و ذاتی روابط قراردادی طرفین است و ادعای فورس ماژور بدون انجام تلاش متعهدانه برای مذاکره درباره راه‌حل‌های آن می‌تواند ادعای فورس ماژور را با شکست روبه‌رو سازد؛ زیرا ادعای فورس ماژور، بدون بحث درباره راه‌حل‌ها و ترتیبات جایگزین توسط طرفین قرارداد، پذیرفتنی نیست. مفسران، دادگاه‌ها یا دیوان‌های داوری در بیشتر موارد و بسته به قرارداد و یا قوانین حاکم، طرفین را ملزم می‌دانند در صورت وقوع فورس ماژور، تلاش معقولی را برای کاهش آثار چنین رویدادی انجام دهند. در نهایت با توجه به همه این امور، اگر محدودیت‌های ناشی از کرونا آن‌چنان باشد که اجرای قرارداد را ناممکن سازد، به‌ویژه اگر تعهدات طرفین به صورت وحدت مطلوب باشد، به گونه‌ای که انجام تعهد در خارج از آن زمان، موضوعیت خود را برای متعهدله از دست بدهد، امکان توسل به فورس ماژور وجود دارد. متنها این موضوع نیاز به بررسی دقیق دارد؛ زیرا هم مفاد قراردادها با یکدیگر متفاوت‌اند و هم محدودیت‌های اتخاذشده از مکانی به مکان دیگر فرق دارند و حتی در درون مرزهای یک کشور نیز تأثیر اقدامات اتخاذشده بر قراردادها ممکن است از نقطه‌ای به نقطه دیگر متفاوت باشد. بنابراین هر ادعای فورس ماژوری را باید به صورت موردی و با توجه به شرایط خاص آن بررسی کرد و از صدور حکم کلی و مطلق در این‌باره خودداری ورزید.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

منابع

الف) فارسی

۱. داراب‌پور، محراب؛ مرجان فاضلی (۱۳۹۵). «بررسی اعتبار شرط دریافت یا پرداخت در قراردادهای بین‌المللی خرید و فروش گاز طبیعی». *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره نوزدهم، شماره ۷۴، ص ۱۴۲-۱۱۷. در: https://lawresearchmagazine.sbu.ac.ir/article_56350.html (۵ دی ۱۴۰۱)
۲. دانایی، کیمیا (۱۳۹۶). «نظام حقوقی حاکم بر قرارداد فروش ال.ان.جی با تأکید بر جایگاه آن در زنجیره قراردادی ال.ان.جی». *رساله دکتری*، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران.
۳. جواهری محمدی، حسین (۱۴۰۰). «امکان‌سنجی تطبیق قوه قاهره بر شرایط حاصل از شیوع کرونا با تأکید بر رویه قضایی». *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۱۱۴، ص ۱۹۱-۱۵۹. در: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1808374/> (۲۱ دی ۱۴۰۱)

۴. شریفی، سید الهام‌الدین؛ ناهید صفری (۱۳۹۲). «مقایسه نظریه هاردشیپ و فورس‌ماژور در اصول حقوق قراردادهای بازرگانی و اصول حقوق قراردادهای اروپایی و حقوق ایران». پژوهش‌های حقوق تطبیقی، شماره ۴، ص ۱۲۷-۱۰۷. در: <http://ensani.ir/fa/article/335415/> (۵ دی ۱۴۰۱)
۵. فنواتی، جلیل (۱۳۹۹). «مطالعه تطبیقی تأثیر کروناویروس (کووید-۱۹) بر تعهدات». حقوق اسلامی، شماره ۶۴، ص ۴۶-۱. در: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1676397/> (۲۱ دی ۱۴۰۱)
۶. نیازآبادی، مهدی؛ نرگس انصاری (۱۳۹۹). «تحلیل وضعیت ناشی از شیوع ویروس کرونا ذیل معاذیر موجه عدم اجرای تعهدات قراردادی». تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه حقوق و کرونا، شماره ۹۰، ص ۴۸۶-۴۵۹. در: <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1685563/> (۱۸ دی ۱۴۰۱)

ب) خارجی

7. Aizhu, Chen; Jessica Jaganathan (2020). "Exclusive: China's Top Gas Importer PetroChina declares force majeure on Imports-Sources". Available at: <https://www.reuters.com/article/us> (Accessed 9 January 2023).
8. AL Qurashi, Zeyad A (2005). "Renegotiation of International Petroleum Agreements". *Journal of International Arbitration*, pp. 261-300. Available at: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.kluwer/jia0022&div=28&id=&page=> (Accessed 9 January 2023).
9. Ason, Agnieszka; Michal Meidan (2020). "Force Majeure Notices from Chinese LNG Buyers: Prelude to a Renegotiation"? Available at: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content>, (Accessed 9 January 2023).
10. Berger, Klaus Peter and Daniel Behn (2020). "Force Majeure and Hardship in the Age of Corona: A Historical and Comparative Study". *McGill Journal of Dispute Resolution*, vol.6, p.102. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3575869 (Accessed 5 January 2023).
11. Boitout, David (2020). "The Impact of the New Coronavirus (COVID-19) on Contractual Obligations: Force Majeure or Hardship?". Available at: <https://www.gide.com/fr/actualites/the-impact-of-the-new-coronavirus-covid-19-on-contractual-obligations-force-majeure-or>, (Accessed 5 January 2023).
12. Christie, Konstantin; Esra Ogut (2017). "The Interplay of Force Majeure and Change of Circumstances with Dispute Resolution Clauses in Modern Long-term LNG Contracts – What Role for A Price Review Clause?". Available at: www.ogel.org, (Accessed 9 January 2023).
13. Delikanakis, John; Kahn, Gil (2020). "Force Majeure Clauses and the Impossible and the Impractical". Available at: <https://www.swlaw.com/publications/legal-alerts/2739>, (Accessed 4 January 2023).
14. Denison, M. J (2021). "Force Majeure Clauses in LNG Sales and Purchase Agreements: How Do They Stand up During the Covid-19 Pandemic?". *Journal of World Energy Law and Business*, Volume 14, Issue 2, April 2021, pp. 88-96. Available at: <https://academic.oup.com/jwelb/article/14/2/88/6170972> (Accessed 8 January 2023).
15. Farmer, Susan H.; Harry W; Sullivan, Jr (2017). "LNG Sale and Purchase Agreements". in: *Liquefied Natural Gas: The Law and Business of LNG*, Paul Griffin. Third Edition, Globe Law and Business Ltd.
16. Felix, Bate; Jessica Jaganathan (2020). "France's Total Rejects force Majeure Notice from Chinese LNG Buyer". Reuters, Available at: <https://www.reuters.com/article/us>, Last Visited: 2020/12/27 (Accessed 5 January 2023).
17. Firoozmand, Mahmoud Reza (2015). "Force Majeure Clause in Long-Term Petroleum Contracts: Key Issues in Drafting". *Journal of Energy & Natural Resources Law*, pp. 423-438. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02646811.2006.11433445> (Accessed 8 January 2023).
18. Fontaine, M.; F. DeLy, "FORCE MAJEURE CLAUSES IN INTERNATIONAL CONTRACTS", <https://brill.com> (Accessed 5 January 2023).
19. Furmstone, M (1995). "Drafting Of Force Majeure Clauses: Some General Guidelines". in: E McKendrick, *Force Majeure and Frustration of Contracts*, London: Lloyd's of London.

20. Hermann, A (1987). Disputes Between States and Foreign Companies, in *Contemporary Problemes in International Arbitration*. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/>, (Accessed 9 january 2023).
21. Jaganathan, Jessica (2020). "Virus Outbreak Knocks four Asia-bound LNG Tankers off Course- Sources, REUTERS". Available at: <https://www.reuters.com/article/us> (Accessed 7 january 2023).
22. Katsivela, Marel (2015). Available at: <http://ulr.oxfordjournals.org>, (Accessed 3 january 2023).
23. Loyrette Nouel, Gide (2020). "The Impact of The New Coronavirus (Covid-19) on Contractual Obligations: Force Majeure Or Hardship?". Available at: <https://www.gide.com/en/actualites>, (Accessed 7 january 2023).
24. Melis, Werner (1984). "Force Majeure and Hardship Clauses in International Commercial Contracts in View of the Practice of the ICC Court of Arbitration". *Journal of International Arbitration*, Volume 1, Issue 3, pp. 213-221. Available at: <https://kluwerlawonline.com/journalarticle/Journal+of+International+Arbitration/1.3/JOIA-1984023> (Accessed 7 january 2023).
25. Patterson, Rob; Shu Shu Wong (2020). "Coronavirus Brings Force Majeure Claims To LNG Contracts". Available at: <https://www.law360.com/articles/1247694/coronavirus-brings-force-majeure-claims-to-lng-contracts>, (Accessed 3 january 2023).
26. Polkinghorne, Michael (2011). "Predicting the Unpredictable: Gas Price Re-openers". Available at: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=81e269f9-11b4-4df1-9bd5-1fd532e57ec5>, (Accessed 5 january 2023).
27. Schwenger, I.; Schlechtriem, P (2010). *Commentary on the UN Convention on The International Sale Of Goods (CISG)*. Fifth Edition, Oxford University Press, Oxford, UK.
28. Horn, Norbert (1985). "Changes in Circumstances and the Revision of Contracts in Some European Laws and in International Law". Available at: https://www.translex.org/113700/_/horn-norbert-, (Accessed 8 january 2023).
29. Bishop, R Doak (1998). "International Arbitration of Petroleum Disputes: The Development of a Lex Petrolea". 23 YB Comm Arb 1131 (1998) at 1169.
30. Crook, John (1989). "Applicable Law in International Arbitration: The Iran-US Claims Tribunal Experience". 83 Am J Intl L 278-293. Available at: <https://www.jstor.org/stable/2202739> (Accessed 3 january 2023).

Research Paper

Force majeure Claim Based on COVID-19 in LNG Sales Contracts

Zahra Dehghan

*PhD Student in Private Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University,
Tehran, Iran*

Mansour Amini

*Associated Professor, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran,
Iran*

Abstract

The global emergence of the coronavirus called COVID-19 is one of the greatest challenges of our time. The outbreak of this disease has caused problems in various areas of contracts. One of these areas is the energy sector and LNG sales contracts, which due to the restraining measures of various governments, has faced a decrease in demand and an increase in contractual concerns about the implementation of obligations in existing LNG purchase and sale contracts, especially gas and oil supplies. There are differing views on whether the COVID-19 is an instance of force majeure. It seems that in the first place, this disease and its consequences can appear as a force majeure and meet its standards, but there are principles such as the principle of sanctity of contracts and the existence of capacities such as the condition of receiving or paying and deviating from the destination. In LNG sales contracts, it can lead to managing the consequences of the virus and challenge the force majeure claim therein.

Keywords: COVID-19, diversion clause ,force majeure, LNG sales contract ,quarantine ,take or pay clause.

---

* Corresponding Author
Received: 17 November 2021 , Accepted: 9 January 2023

Email: m_amini@sbu.ac.ir
© University of Tehran

Declaration of conflicting interests

The authors declared no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC-BY) license.